

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

En spännande affär

I december 1851 sålde Aftonbladets grundare Lars Johan Hierta sin tidning, som han styrt med stor framgång i drygt två årtionden och fört fram till den ledande ställningen inom svensk press. Enligt Aftonbladets historieskrivare Gunnar Fredriksson var det påfrestningarna i dubbelrollen som arbetarvän och storföretagare som blev Hierta övermäktiga och fick honom att vilja sluta som tidningschef. Fredriksson skriver:

Kombinationen liberal politiker, folklig företrädare, kapitalist och Aftonbladsredaktör hade blivit alldeles omöjlig att upprätthålla, och detta helt oberoende av om Hierta eller hans fru var trötta på den ena eller den andra skandaldebatten eller om de hade svårt att stå ut med den Almqvistska katastrofen.

Hierta sålde 1851 Aftonbladet för ett lägre belopp än han hade erbjudits 1848, en ovanlig affär för honom. [- - -]

Aftonbladet såldes till ett »moderat» konsortium, fem akademiker med »grå» politisk uppfattning, alltså ett slags konservativ liberalism. [- - -]

Priset var 75 000 riksdaler banko, 25 000 mindre än vad i stort sett samma konsortium erbjudit tre år tidigare, då de av delvis politiska skäl fick nej av Hierta.

Uppgiften om att motgångarna fick Hierta att sälja sitt företag till underpris tycks närmast vara hämtad ur Leif Kihlbergs Hierta-biografi, som dock starkare betonar den Almqvistska skandalens betydelse:

Att den Almqvistska tragedin medverkade till Hiertas lust att snarast möjligt lämna tidningen synes uppenbart. Han sade det själv. Det är mindre en ekonomisk avvecklingsaffär det är fråga om än en psykologisk. [---]

Hiertas lust att »komma ifrån» hade till och med blivit så stark att han, mycket mot sin vana, gjorde en dålig affär.

Han sålde Aftonbladet för 75.000 rdr banko, 25.000 mindre än anbudet 1848. Aftonbladets driftsresultat och ekonomiska soliditet var fortfarande utmärkta, så kursfallet berodde inte på tillbakagång i det hänseendet.

Det är riktigt att Hierta redan 1848 var invecklad i seriösa förhandlingar rörande en eventuell försäljning av Aftonbladet. Den gången hade han två spekulanter. Den ena var den nyssnämnda akademikergruppen, som till slut fick genomföra köpet. Den andra spekulanten var Hiertas vän och medarbetare Almqvist, som han uppenbarligen hade större sympatier för: »Hans färg är åtminstone ej grå, såvida den ej changerar för solsken.» (Hierta menade att Almqvists linje var mer pålit-

ligt radikal, dock förutsatt att han kunde stålsätta sig mot eventuella charmoffensiver från makthavarnas sida – det blev vid några tillfällen tal om att Almqvist skulle erhålla ekonomisk hjälp av kungen.) Men Almqvist saknade egna tillgångar och kunde inte få fram det för affären nödvändiga garantikapitalet. Också de »gråa» magistrarnas första anbud tillbakavisades, eftersom de inte presterade några garantier för att tidningen under deras ledning skulle fullfölja Hiertas liberala politik. En av Aftonbladschefens vänner menade att Hierta såg som ett moraliskt krav »att tidningen ej faller i händer, som giva den en annan riktning än den liberala. Hade han ej insett sin moraliska förbindelse till allmänheten och sig själv i detta hänseende, så hade han redan kunnat hava de 100.000 Rdr i sin ficka.» (Det var C.W. Liljecrona som gav den bilden av Hiertas dilemma.)

Almqvist skisserade emellertid detta år ett förslag till avtal, som finns bevarat i Riksarkivets Ericsberg-samlingar och som visar vad man förhandlade om den gången, då Hierta skulle erhålla 100.000 riksdaler banko. Jämför man detta dokument med det slutliga försäljningskontraktet finner man att historikernas tal om ett »kursfall» med försämrade villkor för säljaren är helt felaktigt och bygger på en serie missförstånd.

Den till slut överenskomna köpeskillingen stannade inte vid 75.000 utan uppgick till 85.000 riksdaler banko. Och kontraktets övriga villkor visar att uppgörelsen för Hierta var minst lika förmånlig som i anbudet 1848, då han var erbjuden 100.000.

Den gången skulle köparen ha erhållit hela det moderna tryckeriet – »tvenne stora snällpressar» samt dessa maskiners tillbehör, vilka tydligen också de representerade ett betydande ekonomiskt värde: »Tryckningsmaterialier till ett pris af 6,000 R B.» Nu ingick endast en snällpress i köpet; tidningens andra tryckmaskiner kvarstod – jämte tillbehör! – i Hiertas ägo. Inte heller den för pressarnas användning helt nödvändiga ångmaskinen täcktes av köpeskillingen utan skulle »efter värdering» inhandlas till en extrakostnad, dock högst 2.000 riksdaler banko.

För att en del ut- och inbetalningar under det första året efter försäljningen sköttes via Hiertas kontor skulle Hierta dessutom erhålla ett särskilt arvode på 1.000 riksdaler banko.

Därtill kom att kontraktet tillförsäkrade Hierta ett fortsatt starkt inflytande över Aftonbladet.

1848 hade ett sådant arrangemang ställts i utsikt mot ett avdrag av 10.000 riksdaler från köpeskillingen: »Hr H. quarstannar för någon anpart af summan, t.ex. 1/10, men utan att bestämma öfver det hela, eller inför publiken ansvara för bladet.»

Nu erhöll Hierta en icke tidsbegränsad rätt att få alla artiklar han önskade skriva införda i tidningen. De nya ägarna avsåg sig alltså varje möjlighet att refusera företrädarens bidrag!

Hierta hade under flera år planerat att sälja sin tidning. I det längsta försökte han ge vännen Almqvist möjlighet att genomföra köpet. Den vid Aftonbladet anställde socialisten Fredrik Borgs brev till sin åsiktsfrände C.W. Bergman (Lunds universitetsbibliotek) antyder att dessa underhandlingar alltjämt pågick i början av 1851 – »men tyst min mun får du socker»... Att Almqvist under sommaren detta år på starka grunder anklagades för bedrägeri och mordförsök blev en skandal som skadade Aftonbladets anseende och berörde Hierta mycket illa. Men för hans ekonomiska kalkyler betydde den föga. Vid årets slut sålde han helt enkelt tidningen till Almqvists främsta medtävlare i köpeförhandlingarna, och affärsvillkoren tycks för säljarens del ha varit väl så förmanliga som någonsin tidigare.

Han fick nu den politiska garanti köparna tidigare vägrat ge honom: i kontraktet talas det om »den liberala och sansadt demokratiska» riktning »i hvilken tidningen förutsattes fortgå.» Han fick behålla en större del av Aftonbladets tryckeri – utomordentligt betydelsefull för hans verksamhet som bokförläggare – och han tillerkändes rätten att under hela sin återstående livstid skriva vad han ville i tidningen. För dessa betydande förmåner gjordes ett förhållandevis blygsamt avdrag från den ursprungliga köpeskillingen. Dessutom kammade Hierta in en rejält tilltagen hyra för tidningslokalerna, fastän en avsevärd del av utrymmet där alltjämt upptogs av hans egen tryckeriarrenal.

Att historiker som Harald Wieselgren, Leif Kihlberg och Gunnar Fredriksson missuppfattat avtalet beror uppenbarligen på att de aldrig kunnat studera det i dess helhet; i Hierta-stiftelsens arkiv finns endast ett ofullständigt utkast bevarat.

I det ännu ej katalogiserade Sohlmanska släktarkivet på KB stötte jag för några år sedan på det fullständiga och undertecknade kontraktet. Det ser ut så här:

Emellan undertecknade L.J. Hjerta och C.F. Bergstedt är följande öfverenskommelse och kontrakt denna dag afslutadt:

Jag Hjerta försäljer till Bergstedt förlagsrätten till tidningen Aftonbladet jemte det derför nu begagnade och befintliga inventarium af den tryckmachin, hvarå tidningen för närvarande tryckes, hela förrådet af alla de särskilda stilsorter, som till tidningen användas, och andra tryckeritillhörigheter, såsom linjer, kaster, regaler och ramar, fukt och vaskfat, hissverk m.m., således blott med undantag af de stilar, kaster, regaler och ramar jemte utensilier, som begagnas till andra arbeten och icke äro ämnade för tidningen, äfvensom af de båda öfriga i tryckeriet befintliga tryckmachinerne, färgquamar, signingsmaskiner med utvexlingstrissor och innanför tryckeriet befintliga papperspress. Vidare upplåter Hjerta nyttjanderätten i fall så erfordras såsom reserv för Aftonbladets tryckning under loppet af fyra års tid eller åren 1852 till och med 1855 af den tryckningsmachin, hvarå bladet förut varit tryckt; och slutligen försäljer Hjerta den utanför tryckeriet befintliga ångmachin med tillhörande panna, vattencistern, rörledningar och utvexlingsaxlar, allt emot följande vilkor:

1: För förlagsrätten jemte tryckmachin och här ofvan uppräknade stilar och inventarier erlägges, under nedanför närmare stadgade vilkor, en köpesumma stor Åttatio Fem Tusen (85,000) Riksdaler banko sålunda: att under första året erlägges 20,000 Rdr, den 1 Maj 1853 likaledes 20,000 Rdr, den 1 Maj 1854 25,000 Rdr och den 1 Februari 1855 återstoden 20,000 Rdr banko. Med undantag af hvad som under första året bör utgå, utställes för de öfriga arbetningarne förbindelser af köparen, försedda med sådan säkerhet af realhypothecker eller borgen, som af säljaren kan godkännas och äro diskontabla hos mäklare. Dessa förbindelser löpa med fem procent årlig ränta från den 1 Januari 1852, då Bergstedt tillträder allt hvad Hjerta genom detta kontrakt till honom försålt.

2: För ångmachin med panna och öfriga tillbehör samt utvexlingsaxlar erlägges betalning efter värdering; dock eger köparen valet att inlösa dem för 2000 Riksdaler banko, hvaraf hälften utbetales vid tryckeriets tillträdande och andra hälften den 15 Juli 1852, å hvilken senare summa accept å anvisning lemnas till säljaren.

3: Med köpet följer den samling af föregående årens Aftonblad, som nu är i säljarens ego, i det skick den förefinnes.

4: Köparen erhåller hyreskontrakt på fyra år af hela tryckerilokalen med sätter och nu begagnade korrekturläsningrum samt fuktrummet innanför tryckeriet, äfvensom å de nu till Aftonbladsbyrå begagnade rum i våningen två trappor upp, bestående af fem rum med dertill nödig vedkällare och afträdeshus å gården, emot en årlig hyra af 850 Rdr banko; dock kunna dessa lokaler före den bestämda tiden af köparen uppsägas sex månader före laglig flyttningstid.

5: Köparen förbinder sig att under ett års tid bibehålla de nu utgående betalningsvilkor till Aftonbladets sättare och tryckarepersonal, faktor, machinist och korrekturläsare oförändrade, äfvensom sjelfva personalen, såvidt den uppfyller sina skyldigheter, varande

dessa villkor följande: för Faktorn Müller 666 Rdr 32 sr, Tryckaren Hoffberg 666 Rdr 32 sr, förste Korrekturläsaren Wipperling 500 Rdr för år, inberäknat arvodet för sammandraget af officiella annonser, samt Motläsaren Nordqvist 33 Rdr 16 sr i månaden, allt banko. Köparen förbinder sig likaledes att anlita Herr Auditör G. Scheutz om bidrag till tidningen under ett år emot det arvode per spalt, som med honom kan öfverenskommas. Aftonbladskontoret vid Mynttorget bör likaledes bibehållas samt Mamsell Nyberg få förestå afdelningen mot samma villkor som hittills.

6: Säljaren förbinder sig att, till ersättning för denna beredvillighet, utan betalning lemna under loppet af 1852 å den tid, som han kan finna lämpligt, artiklar för Aftonbladet till ett belopp af minst trettio spalter kostnadsfritt; men för hvad säljaren derutöfver för Aftonbladet författar, bör han gottgöras med samma honorariebelopp som för andra originalartiklar betales.

7: Säljaren förbinder sig att, såvida köpevilkoren behöri gen fullgöras, garantera köparen, att sedan alla öfriga kostnader och utgifter, nemligen för papper, tryckning, stämpling, bokföring, bevillning och försäljningsprovisioner, afdragits, skall för 1852 till redaktionskostnad, hvaruti inberäknas utgiften för tidningar och tidskrifter, samt till ränta och amortering af köpesumman återstå ett belopp af 36,000 Riksdaler banko, med skyldighet för säljaren att ersätta hvad som häruti kan komma att brista;¹ hvarvid det tillika antages, att prenumerationspriset höjes till 13 Rdr 16 sr för helt år i Stockholm samt till 15 Rdr 16 sr. inberäknadt postförvaltarearvodet med 2 Rdr, för helt år å postkontoret, samt för halfårs och quartalsprenumeration i poportion härefter, dock med någon förhöjning, och att lösnúmerpriset blir högst tre skillingar, allt banko. Såsom huvudvillkor för denna garantis ingående förut-sattes emellertid följande iakttaganden, nemligen:

A) Att för allmänheten tillkännagifves, att Herr L.J. Hjerta fortfarande ansvarar densamma för såväl tidningens ordentliga utgifvande som fortfarandet af dess liberala tendens, samt att Hjerta tillika fortfar såsom medarbetare;

B) Att tidningens afdelning för rättegångs och polis-saker får upptaga fullt ut lika mycket utrymme som för närvarande och helst omkring en spalt dagligen;

C) Att såvidt möjligt är en half spalt dagligen må egnas åt korta intressanta bidrag i blandade ämnen, under förbehåll likväl af full frihet för nya redaktionen att ordna ämnena under nya rubriker;

D) Att följetong må finnas i tidningen 3 å 4 dagar i veckan.

8: Hjerta åtager sig att för 1852 genom sitt kontor ombesörja uppbörden och inkasseringen af tidningens inkomster äfvensom, med undantag af redaktionskostnader, alla tidningens utbetalningar, i mån af tidningens å kontoret egande tillgångar, enligt deröfver förde särskilda böcker, som böra, uppå begäran hållas tillgängliga för tidningens nye egare eller hans ombud, och förbinder Bergstedt sig deremot att härför såsom gottgörelse till Hjerta utgifva Ett Tusen Riksdaler banko, äfvensom Hjerta berättigas att af de för tidningen inflytande medel innehålla den utfästa afbetalningen för år 1852 med två tredjedelar vid årets början och återstå-

ende delen efter senare halfårets ingång. Öfriga å kontoret för tidningen inflytande medel skola, såvidt de ej för de till tidningens materiella behof löpande utgifterna äro behöfliga, hållas till Bergstedts eller hans ombuds disposition.

9: Emot rättigheten för köparen att fritt begagna den äldre tryckmachinen såsom reserv under loppet af fyra år utan särskild afgift eger säljaren jemväl fritt begagna den, äfvensom att låta den nu i tryckeriet quarstående tredje tryckmachinen der förblifva och densamma nyttja emot den afgift till den nye egaren af tryckeriet, hvarom öfverenskommelse kan träffas, såsom ersättning för machinistens, tryckarens och gossarnes motsvarande aflöning, samt att för sin räkning bibehålla ett lika stort antal sättare som nu utöfver hvad för tidningens begagnas, med villkor att sjelf betala dem och mot förbindelse för säljaren att, när de kunna behöfvas såsom hjälp för tidningen, dertill företrädesvis användas.

10: Säljaren förbinder sig att under loppet af tio års tid hvarken medelbart eller omedelbart med sitt namn uppträda såsom förläggare af eller medarbetare i någon annan daglig tidning eller någon som utkommer oftare än en gång i veckan och ej heller i något veckoblad af den beskaffenhet, att det, vare sig genom upptagande af officiella annonser eller stående kuranta anmälningar, såsom af resande, konkurssammanträden, förteckning på domar och utslag, auktionskungörelser och dylikt eller öfverhufvud genom ett universellt meddelande af nyheter kan afse att inträda i samma plan som Aftonbladet och med detsamma konkurrera, eller som till storleken kan öfverskrida ett nummer af någon här utkommande daglig tidning, äfvensom säljaren på tro och heder förbinder sig att framför allt söka, såvidt han förmår, verka för Aftonbladets bästa. Bryter säljaren häremot, skall han till köparen utgifva ett vite af Tio Tusen Riksdaler banko.

Sistnämnde förbindelse upphör likväl så framt Aftonbladet under berörde tid skulle genom ombyte af egare eller af annan orsak taga en annan politisk riktning än den liberala och sansadt demokratiska, i hvilken tidningen förutsattes fortgå.

11: Skulle artiklar, som inlemnas af Hjerta, icke finnas antagliga såsom den nya redaktionens egna, må det likväl alltid vara Hjerta obetaget att i Aftonbladet kostnadsfritt erhålla plats för sina artiklar, utan annat dröjsmål än det nödvändiga, såvida artiklarne äro färdigsedde med hans signatur.

Förestående, i 2 ne exemplar upprättade kontrakt som af oss till alla delar godkännes till ömsesidigt iakttagande, varder genom våra namns undertecknande bekräftadt, med förklaring, att det aftal som i samma sak den 31 sistlidne Juli oss emellan träffats, numera upphört att gälla.

Stockholm den 1 December 1851

L.J. Hierta

Carl Fredr. Bergstedt

Tack vare det nu publicerade kontraktet kan vi korrigera två AB-medarbetares titlar i Nils Stafs artikel »C.J.L. Almquist och Aftonbladet» (Samlaren 1940). Den person Staf med viss tvekan

kallar »M:r Nyberg» bör rätteligen tituleras *mamsell* Nyberg. Och i stället för »And. G. Scheutz» ska det stå »Aud. G. Scheutz» – de första tre bokstäverna är en förkortning av titeln *auditör*.²

Till de intressanta detaljerna i kontraktet hör överenskommelsen om ränteberäkning under avbetalningsperioden. Den innebar att Hierta skulle erhålla drygt 7.300 riksdaler extra innan hela köpeskillingen erlagts.

Av ännu större intresse är kontraktets slutord, som klart och tydligt visar att en principiell överenskommelse om försäljningen uppnåtts redan i slutet av juli 1851. De tycks bekräfta Fredrik Borgs antydningar om att Hierta i början av detta år underhandlade om Aftonbladets framtid och att Almqvist länge var en centralgestalt i dessa spännande förhandlingar. »Tyst min mun får du socker»... Men sockret gick Borg och hans meningsfränder förbi, och det blev i stället deras konkurrenter som fick smaka affärsuppgårelsens sötma.

Lars Krumlinde

NOTER

1 Denna bestämmelse tycks inte ha skapat några problem. Före försäljningen hade tidningens årliga avkastning länge säkrat mer än 36.000 riksdaler banko till vinst och redaktionskostnad, och Hierta skriver i sina memoarer att »de nya egarnes inkomster af tidningen fortforo oförminskade».

2 Ruben G:son Berg har i sin bok »C.J.L. Almqvist i landsflykten» (s. 495) råkat ut för samma missförstånd beträffande auditören Georg Scheutz' titel och förnamn.

Därmed kommer jag heller inte åt den »konstnärliga helhet som texten til syvende och sidst ändå utgör». Bortsett från att jag inte anser att man kan tala om texter som bestämda konstnärliga helheter hade det varit intressant om Björn Sundberg givit några anvisningar om *hur* han menar att en sådan tolkning skulle se ut – att det feministiska perspektivet kommer till korta för Sundberg är ju uppenbart. Frågan är också om han överhuvudtaget förstår vad feministisk forskning innebär? Att, som Sundberg gör, beskriva min utgångspunkt som en »kvinnlighetstolkningssituation» tyder på en betänklighet begreppsförvirring.

Det tycks också som mina analyser ibland går Sundberg helt förbi. Så till exempel väljer han ett citat för att illustrera min infallsvinkel till tolkningen av *Fröken Julie* som handlar om analysen av *Fadren* (s. 114). Björn Sundberg må anse sig vara Strindbergsexpert, men åtar man sig att recensera en feministisk studie borde man åtminstone ha mer än en »sympatisk inställning» att komma med.

Margaretha Fahlgren

Margaretha Fahlgrens replik införs redan i denna årsvolym i samförstånd med recensenten av hennes bok. Låt mig också nämna att Margaretha Fahlgren som biträdande redaktör övertagit ansvaret för Recensioner av doktorsavhandlingar.

Ulf Wittrock

Replik

Björn Sundbergs recension av min Strindbergsbok [*Kvinnans ekvation*] är inte helt lätt att bemöta eftersom den främst karakteriseras av en oprecis kritik som ofta grundas på svepande påståenden. Att jag ändå vill kommentera den beror på att den magistrala ton i vilken studiens teori och metod värderas döljer en påtaglig brist på insikt i området feministisk litteraturforskning.

Björn Sundberg konstaterar inledningsvis i sin recension att han är sympatiskt inställd till feministiska studier men avslutar med att tala om »synfältsbegränsningen» i min bok och min tendens att »vilja lägga till rätta» allt i mina analyser.